
Dušan Škorić,
povjesničar umjetnosti

**Barokno slikarstvo u samostanima i
rimokatoličkim crkvama u Vojvodini**

doktorska disertacija
mentor: dr. sc. Mirjana Repanić-Braun,
znan. savj.

Disertacija je obranjena 6. travnja 2014.
godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta
u Zagrebu, pred povjerenstvom:

dr. sc. Sanja Cvetnić, red. prof.
(predsjednica)
dr. sc. Dubravka Botica, doc.
dr. sc. Višnja Bralić, znan. sur.

SAŽETAK

Istraživanja baroknog slikarstva obuhvatila su teritorij današnje autonomne pokrajine Vojvodine (Republika Srbija), sva mjesta u kojima se nalaze samostani, aktivni i ugašeni, biskupijske župne crkve, filijale i kapele, kojih ima preko 120. Tijekom terenskog rada evidentirano je oko dvije stotine slika nastalih koncem XVII. i tijekom XVIII. stoljeća, korpus dosad minimalno znanstveno proučen i objavljen, pa je moguće reći da je u velikoj mjeri stvorena cjelovita slika baroknog umjetničkog sadržaja vojvodanskog sakralnog prostora Katoličke crkve. Ne treba zaboraviti da je riječ o prostoru gdje su nastanjeni, u najvećoj mjeri kolonizacijama, sasvim oprečni vjerski, nacionalni i politički subjekti, da je to mjesto direktnog susreta Zapada i Istoka, i gdje su nesporazumi i sukobi u svim sferama javnog života neprestano tinjali. Većinsko stanovništvo su bili Hrvati, Srbi, Nijemci i Mađari.

Poslijetridentski žar dolične ikonografije već odavno se udomaćio u sretnijim i bolje uređenim krajevima, diktiran iz Rima i većih umjetničkih centara, samo se posredno ticao ovoga prostora na kojem su još u prvim desetljećima XVIII. stoljeća vodile bitke

presudne po austrijsku državu i katolički svijet. Ikonografski i naručiteljski polet ipak je naknadno, tijekom XVIII. stoljeća, uspostavio komunikacijski lanac s okolnim regijama.

Franjevački red je brojem samostana i zalaganjem redovnika bio nositeljem suvremenih ikonografskih veza s umjetničkim radionicama, promicanjem tema iz svoje bogate povijesti, ali i formiranjem, opsluživanjem i opremanjem župnih crkava.

Isusovački samostan u Petrovaradinu nije imao dovoljno sredstava za ures crkve i samostana, ali je na polju promicanja prosvjete i javne pobožnosti učinio mnogo. Relativno manji broj župnih crkvi bio je s doličnim uresom, prije svega zbog nepostojanja interesa biskupijskih sjedišta za taj prostor.

Umjetnička oprema samostana i bogatijih crkava doživjela je dva "vala". Prvi podrazumijeva opremanje crkava početkom XVIII. stoljeća višekratnim i bogato opremljenim oltarima, križnim putovima i čašćenim Bogorodičnim slikama. Bila je tada, u početnim zanosnim impulsima, u dosluhu s okolnim regijama u pogledu formalno-stilskih značajki. Drugi "val" opremanja crkava dogodio se je u drugoj polovini XVIII. stoljeća, kada se uklanjaju raniji oltari i naručuju daleko skromniji. Svakako da je njihov ures zavisio od naručitelja, koji su prvim desetljećima sačinjavale važne vojne starješine, a poslije i plemićki stalež te građanstvo u nastanku i puk. Mali je broj sačuvanih djela iz XVII. stoljeća, to su uglavnom slike iz djelokruga marijanske pobožnosti, sve ostalo je nastalo u XVIII. stoljeću.

Umjetnička baština koju danas zatičemo u samostanima i crkvama Vojvodine imala je dva načina nabavki. Prvi je bio klasični naručiteljski, a drugi je prevladavao nakon 1791./72. godine, kada su veleposjednici kupili pustare i imali obvezu da na njima sazidaju naselja i crkve koje su trebali opremiti. Oltare za nove crkve kupovali su na dražbama u Beču iz Dvorskog depoa, gdje su se slile dragocjenosti iz ukinutih samostana, pa stoga u skromnim župnim crkvama zatičemo vrhunska djela bečkih, čeških, njemačkih i mađarskih umjetnika. U najvećoj mjeri je oprema samostanskih crkava

i samostana stradala u vrijeme jozefinskih reformi, jedini isusovački samostan je ugašen, od franjevačkih su preostali samo oni u Baču i Subotici. Pošast je odnijela sa sobom najvrjedniji dio oltarnih pala i slika s početka XVIII. stoljeća, prebačene su u Budimski depo, gdje je su bile rasprodane na dražbama. Razmatranje zatečene umjetničke slikarske baštine obrađeno je prema provenijenciji majstora, jer je domaćih i udomaćenih majstora bilo malo.

Dragocjena djela bečkih majstora nalaze se u crkvi u Čoki, donesena iz Bečkog depoa, među kojima se izdvaja *Raspeće s Marijom Magdalenom* od Martina Altomontea (1657.–1745.), jednog od najvažnijih promicatelja talijanskog slikarstva u bečkom umjetničkom krugu. Za sliku postoji *bozzetto* u bečkom Belvederu, dok je djelo iz Čoke nastalo oko 1730. godine, u zreлом stvaralačkom razdoblju Altomontea, sa sugestivnom raspričanom paletom i patetičnom impostacijom likova. U istoj crkvi su i dva djela koja možemo pripisati radionici Paula Trogera (1698.–1762.), još jednog umjetnika školovanog u raznim talijanskim centrima i značajnom profesoru Bečke likovne akademije; to su slike *Krist na Maslinskoj Gori* i *Mater Dolorosa*, dvije teme koje su umjetnik i njegov krug ponavljali više puta s minimalnim razlikama u kvaliteti ili detaljima na slikama. Njihova umjetnička razina je neosporna, ali se nalaze pod slojevima laka i prljavštine te će se detaljnija valorizacija oko atribucije moći provesti nakon restauracije.

Podrijetlom iz Zrenjaninske biskupije je djelo, točnije *bozzetto*, *Bogorodice Bezgrješne*, u zbirci Sekulić u Beogradu, koje pripada najužem krugu mladih umjetnika djelatnih oko Franza Antuna Maulbertscha (1724.–1796.), također profesora na Bečkoj likovnoj akademiji, slikara koji je izvršio veliki utjecaj na mlađi naraštaj. U crkvi u Čoki se nalaze i dva neobična djela u tehnici *scagliola*, *Sv. Petar apostol* i *Sv. Pavao apostol*, slikane temperom na uglučanoj gipsanoj podlozi, koje je izradio Maulbertschov đak, Wolfgang Köpp (1738.–1807.). Od važnog umjetnika, đaka i suradnika Maulbertscha, Felixa Ive Leichera (1727.–1812.) u crkvi u Ečki

su četiri djela, *Apoteoza sv. Ivana Nepomuka, Bjeg u Egipat, Čudo umnažanja hljebova* i *Sv. Antun Padovanski*, nastala oko 1745. godine. U crkvi je izvorno bilo 12 Leicherovih djela koja su dopremljena iz Bečkog depoa, ali je većina nestala, jedino se slika *Sv. Ana podučava Mariju* sačuvala u depou Zrenjaninskog muzeja. Leicher je 1773. godine naslikao i glavni oltar za nekoć isusovačku crkvu na Petrovaradinu *Sv. Jurja* i neznan broj bočnih oltara; od svih tih djela samo je u predgrađu istog mjesta, u crkvi sv. Roka sačuvana slika *Sv. Josip s djetetom Isusom*.

Za subotičku kapelu sv. Roka franjevci su 1773. godine naručili u radionici Kremsera Schmidta (1718.–1801.) istoimenu sliku za glavni oltar, koja se danas čuva u franjevačkom samostanu, koju je izveo neko iz kruga poznatog umjetnika. Malo poznati bečki slikar Andreas Jager naslikao je 1764. godine portret generala Andrása II. Hadika, koji se izvorno nalazio u njegovom dvoru u Futogu, a sada je u župnom dvoru u istom mjestu. Sebestyén Stettner (1699.–1758.) je budimski slikar koji 1741. godine radi višekratni glavni oltar za subotičke franjevce, od kojega su preostale slike *Sv. Mihael Arkandeo, Sv. Juraj*, i dvije manje ovalne slike *Sv. Lucija* i *Sv. Cecilija*. Radi se o vještom slikaru, sa sigurnim crtežom i hladnim, nedovoljno životnim figurama.

Daleko prisnije i toplije je slikarstvo češkog isusovca slikara Jozepha Ignáza Viktorina Raaba (1715.–1787.) čiju je sliku velikog formata *Štovanje Presvetog Trojstva i legendarni događaj sa sv. Augustinom* iz oko 1760. godine iz Bečkog depoa donio u futošku crkvu veleposjednik Hadik.

Njemački slikar Johann Fertl (umro 1742.), koji je vrlo rano došao u Brno i tu se udomaćio, autor je slike *Sveta Katarina Sijenska s Bogorodicom* i *Kristom* iz 1730. godine, smještene iznad sakristije, u župnoj crkvi u Baču, sladunjavog kolorita, konzervativne kompozicijske strukture ali vješto dočaranih emocija. Produktivni osječko-pečuški slikar Paulus Antonius Senser (1718.–1758.) autor je nekolicine zanimljivih slika izrazito individualnih obilježja – *Sv. Roka, Sv. Antuna Padovanskoga s Djetetom, Sv. Vendelina,*

nedefiniranog izvornog smještaja i *Posljednje večere* iz 1734. godine u refektoriju samostana u Baču. Školovan na Bečkoj likovnoj akademiji, mađarski slikar Ferencz Falconer (1737.–1792.) naslikao je *Stigmatizaciju sv. Franje Asiškoga* za franjevce u Baču, a njegove četiri slike – *Sv. Ana podučava Mariju, Sv. Franciska Chantal, Raspeće s Bogorodicom* i *sv. Ivanom* i *Sv. Andrija apostol* – u futošku su crkvu dospjele iz Bečkog depoa.

Slikar iz Pešte Paulus Kronowetter (1750.–1787.) udomaćio se u Somboru, gdje je razvio umjetničku aktivnost, naročito u franjevačkom samostanu, gdje je radio i palu za glavni oltar; njegove su slike većim dijelom preslikane ili zagubljene. Zanimljivo je da je pravoslavni slikar iz Velikog Bečkereka (Zrenjanina) Dimitrije Popović (1738.–1796.) godine 1770. dobio narudžbu za sliku *Uznesenje Marijino* na glavnom oltaru crkve u Titelu. Budimski umjetnik János Hamon (1729.–1796.) slikao je križni put za crkvu u Apatinu oko 1777. godine, njegovanim stilom ali s greškama u crtežu anatomije. Iz Tabana je slikar Joseph Dörfner koji je za franjevačku bratovštinu u Subotici 1775. godine izradio manju oltarnu palu s rijetkom temom: *Presveto Trojstvo i Bogorodica daruju franjevcima pojas i duše u čistilištu*. Johann Wollenhoffer (umro 1810.) iz Pešte naslikao je *Andeo zavjetuje Čerević Svetoj Obitelji*, za glavni oltar crkve u Čereviću 1782. godine.

József Ferencz Falconer (1765.–1808.) iz Budima, dobivao je posljednjeg desetljeća XVIII. stoljeća narudžbe za oltarne pale u Malom Idošu, Bačkom Bregu i Sonti. Njegovi radovi ne prelaze kvalitetom zanatski nivo, a stilski su mješavina značajki kasnoga baroka i klasicizma. Posljednji u nizu slikara djelatnih koncem XVIII. stoljeća u Vojvodini je češki slikar podrijetlom iz Praga Mathias Hanisch (1754.–1806.). Radio je oltarne pale u Doroslovu i Bačkom Bregu, portrete obitelji Sučić u Subotici, *Mariju Snježnu* za franjevce u Subotici, za koje je u razdoblju 1793.–1795. naslikao značajnu galeriju 34 portreta franjevačkih svetaca, zatim u Baču još šest portreta koji su zajedno važan prilog franjevačkoj ikonografiji.

Postoji, dakako, još niz umjetničkih djela za koja se nije mogao saznati autor, ona

se nalaze u samostanima ali i biskupijskim crkvama, često su na visokoj umjetničkoj razini, primjerice *Pietà* i dijelovi križnog puta u nekoć isusovačkoj, danas župnoj crkvi u Petrovaradinu, ili *Raspeće* u biskupijskoj zbirci u Subotici, čija je restauracija u tijeku.

Arhivska građa bilježi poimence nekolicinu umjetnika koji su kraće ili duže bili djelatni u Vojvodini, znamo mjesta i crkve u kojima su radili, ali za sada ta se djela još uvijek ne mogu izdvojiti, ili su s vremenom netragom nestala.

Osim franjevačkog i isusovačkog slikarstva te slikarstva u biskupijskim crkvama, postoji još nekolicina tematskih cjelina, među kojima je i marijanska pobožnost. Pozornost privlače čašćeni tipovi Bogorodičinih slika nastalih u drugoj polovini XVII. stoljeća, među kojima su *Bogorodica Strasna* u Baču, *Marija Pomoćnica* u novosadskoj župnoj crkvi i *Marija Snježna* iz Petrovaradina (Tekija), dar princa Eugena Savojskog isusovcima iz 1716. godine. Od ostalih već uhodanih dostatno umreženih inačica iz centralne Europe, među rjeđe tipove Bogorodičinih slika spadaju *Bogorodica kamenovana* kod franjevaca u Baču i *Bogorodica iz Lime* u kapeli sv. Ivana Nepomuka u Somboru, obje iz prve polovine XVIII. stoljeća.

Arhivska građa bilježi Križne putove u prvim desetljećima XVIII. stoljeća kod franjevaca, i po biskupijskim crkvama, ali ih je malo sačuvano: u Baču kod franjevaca sačuvan je Križni put od neznanog umjetnika nastao 1745. godine, u apatinskoj crkvi ga je oko 1777. godine naslikao János Hamon, dok su četiri slike velikog formata, vjerojatno rad bečkog umjetnika, nađene u crkvi sv. Jurja u Petrovaradinu.

Zidno slikarstvo je spletom povijesnih, ekonomskih i drugih čimbenika bilo zapostavljeno; arhivska građa detaljno bilježi oltare slikane na zidu u staroj crkvi u Apatinu, zanimljive ikonografije, i dva kod franjevaca u Baču, ali oni nisu sačuvani, kao ni oslik svetišta u nekoć franjevačkoj crkvi Presvetoga Trojstva u Somboru, koji je izradio Paulus Kronowetter. Nažalost, ni izvorni zidni oslik blagovaonice kod franjevaca u Subotici nije preživio rigidne preslike, ali je ipak ostala tematika kao svjedočanstvo franjevačke ikonografije.

Protok barokne kulture dunavskim putovima prema Vojvodini započeo je kasno, ali se zatim ipak nesmetano odvijao. Dakako, to se nije dešavalo u onom opsegu i kvaliteti kao u nekim vojno manje eksponiranim okolnim regijama, s velikim samostanima, crkvama, palačama i gradovima. Vojvodina je bila primorana da se okrene Budimu, Beč je bio suviše daleko i suviše skup umjetnički centar. Da nije djelâ dopremljenih iz Bečkog depoa, suvremeni dojam o baroknoj slikarskoj baštini bio bi posve drugačiji, a umjetnička slika barokne Vojvodine bila bi zakinuta i u većoj mjeri odražavala bi provincijalna obilježja.

Sakralni prostor Vojvodine čiji su bogati romanički i gotički polet prekinula osmanlijska osvajanja, čime je ovaj prostor zakinut za renesansu, nastavio je da se obnavlja tek koncem XVII. stoljeća, raznorodan i skroman on više bilježi dio općeg stanja sredine, rubnog područja u baroknom razdoblju, ali i dalje bez umjetničkih centara i radionica. Kompozitna Habsburška tvorevina bila je sastavljena od različitih političkih, vjerskih i etničkih cjelina, zbog svoje strukture nije mogla, niti željela, da se usmjeri na konstituiranje lokalnih nacionalnih vjerskih i kulturnih programa i formiranje umjetničkih centara, koji bi kvalitetno zadovoljili potrebe lokalne sredine, ali i razmjenu s gravitirajućim regijama. x